

VERS UNA TRADUCTOLOGIA CATALANA

1. VERS «LA» TRADUCTOLOGIA CATALANA

El títol de la comunicació, l'ha inspirat el d'un llibre fonamental en la història de l'emergència de la traductologia en el segle xx: *Toward a Science of Translating*, d'Eugene A. Nida. Sense extrapolar el paral·lisme: si l'any 1964 des de diverses instàncies s'observava l'avenç cap a una ciència de la traducció que encara no es deia Traductologia, avui igualment, des de diversos punts d'observació es constata que avancem vers l'eclosió d'una ciència de la traducció en català. Millor dit i sense tautologies: avancem cap al reconeixement que les *performances* dels estudis de traducció les darreres dècades no només representen un increment de la reflexió sobre la traducció en català, sinó que conspiren a reconèixer que aquesta reflexió ha esdevingut ciència de la traducció i que com a tal demana incorporar-se de ple dret entre les ciències del text.

La celebració d'un congrés internacional de Llengua i Literatura Catalanes m'ha semblat el millor escenari per a proposar una primera presentació de la Traductologia Catalana, que ja no és emergent sinó emergida i que reclama ser focalitzada. El que em sap greu és no disposar de millors focus. D'una banda, la meua dedicació a la traducció no és gaire extensa, encara que dilatada en el temps i marcada per grans noms com són Kafka i Hölderlin, Hesse, Marcuse i Cohèlet (Eclesiastès), el savi de la Bíblia que va establir que no hi ha res de nou sota el sol i que cada cosa té el seu moment. [A propòsit de l'oportunitat: quan Nida, tan gran bibliista com traductor/traductòleg, publicava el seu llibre, que porta el subtítol *With special Reference to Principles and Procedures involved in Bible Translating*, em trobava acabant l'ampliació d'estudis a l'Institut Bíblic de Roma i empenia, per a la Bíblia de la Fundació Bíblica Catalana, la traducció de peces bàsiques del primer Testament, *Cohèlet i Proverbis*, i del segon, en grec, l'*Evangelí* de Joan]. De l'altra banda, tampoc no és gaire rellevant el meu *curriculum* docent i traductològic. Tot i que ja la dècada dels vuitanta vaig orientar els estudis universitaris de Vic cap a la diplomatura de Traducció i que data de 1990 una reflexió/confessió sobre la meua experiència traductòria, el

fet és que els meus mèrits pròpiament acadèmics es limiten al curs de Literatura Traduïda, que els darrers anys imparteixo a la Facultat de Vic, i a la publicació d'algunes pàgines sobre la qüestió.

Potser, però, tampoc no sóc el pitjor avalador de la proposta d'inscriure la Traductologia Catalana en el registre de les Ciències de la Catalanística, o Ciències del Text en català, o com sigui el nom comú que més escau als diferents sabers en matèria de llengua catalana. La meva condició acadèmica poc convencional, d'*outsider* o, si voleu, de 'sense papers' de traductòleg, probablement em priva de veure determinades interioritats de la qüestió, però també em dona distància crítica per a enfocar-la adequadament. En tot cas, el que és segur és que presento la Traductologia Catalana davant del públic més receptiu, capaç de suplir les meves insuficiències, i que la presento en un moment carregat de pes simbòlic.

Al capdavant la Traductologia Catalana no és sinó una derivació/ampliació —com no podia ser altrament— dels estudis de Catalanística dels darrers cinquanta anys, justament convocats avui a Budapest per l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes en el seu 14è col·loqui, el qual per primera vegada ha inclòs la Traductologia en el seu programa científic amb la coincidència feliç del centenari del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat al mes d'octubre de 1906 a Barcelona.

Tot fa pensar que seria hora que la Traductologia Catalana deixés de ser «invisible». Grans traductors catalans van ser literalment invisibles durant les dècades ominoses en què havien de traduir al castellà per guanyar-se la vida, però amagaven el nom sota pseudònims protectors. Carles Riba, Marià Manent, Ramon Folch i Camarasa, per citar-ne d'illustres. La «visibilitat del traductor en català», el seu reconeixement no només legal i laboral, sinó també literari i cultural, ha augmentat, però perquè augmenti més és indispensable l'augment en paral·lel de la visibilitat acadèmica de la ciència que es diu «Traductologia» de nom i «Catalana» de cognom. S'ha emancipat com a carrera universitària autònoma i s'ha guanyat un lloc propi entre les ciències del text. Els seus valedors són traductors i teòrics de la traducció, procedents de múltiples disciplines, en especial de les filologies, de la lingüística, la sociolingüística i la «literàtica», en el sentit que Joan Coromines dóna al neologisme *literàtica*, creat per ell —diu— «per anomenar la doctrina o disciplina del saber que investiga i exposa doctament la història de la literatura i els procediments de la tècnica artística dels literats: tal com diem la *matemàtica*».

[Encara una última postilla prèvia: voldria avançar-me a la crítica que se'm podria fer de parlar de coses sabudes, com se'm va fer a propòsit de la conferència inaugural de les VIII Jornades de Traducció a Vic del 2004, on vaig parlar —a estudiants— de «Poesia i Traducció de poesia» partint de la constatació que «cap literatura entre les del nostre entorn no presenta com la catalana una nòmina tan brillant de poetes traductors». Avui parteixo d'una cosa no

menys sabuda com és que la Traductologia Catalana existeix. Però tant llavors com avui no m'adreço a qui ja pot prescindir de les coses sabudes, sinó al qui es demana què és el que sabem de les coses presumptament sabudes.]

2. L'APARICIÓ D'UNA NOVA MANERA D'ABORDAR LA TRADUCCIÓ

L'aparició d'una nova ciència o d'una branca nova de l'arbre de les ciències va sempre acompanyada de la discussió sobre demarcacions, d'una banda, i sobre genealogies, de l'altra. I no només per motivacions científiques sinó també administratives o gremials. Quin és el camp exclusiu d'aquesta nova ciència? Quina àrea de coneixement ocupa? De quines investigacions es deriva? En quina superàrea del coneixement està inclosa? Obviaré de moment aquestes qüestions i apuntaré només que hi ha una Traductologia general que aborda els fenòmens de la traducció en totes les seves manifestacions i unes traductologies particulars que estudien els fenòmens de la traducció, generals i específics, de cada una de les llengües nacionals i des de cadascuna, entre les quals hi ha, doncs, la Traductologia Catalana. Els casos de la filologia general i les filologies particulars, o de la teoria literària i les literatures nacionals, ofereixen un bon parallelisme. Altrament entenem que quan en la branca de les Ciències del Text es forma una nova ramificació que concentra prou massa crítica de recerca sobre els fenòmens traductorials generals i concrets en una llengua determinada, entenem —dic— que en aquell moment s'ha produït el naixement d'una Traductologia.

Parlar del «naixement» de la Traductologia Catalana (TC) és acceptable només si acceptem els límits de la metàfora. «Cal deixar la tendència d'explicar les disciplines a partir del desenvolupament de metàfores de naixement, vida, mort i inhumació (i possible resurrecció)», ha escrit Meri Torras (2006: 33) a propòsit del llibre de Gayatri Spivak, *Death of a Discipline*, en referència a la desaparició dels estudis «reglats» de Literatura Comparada. Això no obstant, l'eclosió —una altra metàfora— de la Traductologia Catalana bé és un fenomen datable i situable en les coordenades de temps i de lloc, dites històriques. L'agrimensura també ens forneix metàfores indispensables per a parlar de camps de coneixement, d'àrees, dominis, parcel·les, com la botànica ens en proporciona de tan útils com la metàfora clàssica de l'Arbre de la Ciència, o de les Ciències, amb arrels, tronc i branques, rebrols i esqueixos. En alemany un mateix mot, *Fach*, serveix per a designar tant l'especialitat científica com el calaix de la classificació.

Admeses les restriccions de les metàfores, podem datar el naixement de la Traductologia Catalana a la darrera dècada del segle xx, pocs anys després que es constituïssin, en el que es coneix per «comunitat científica internacional», la Traductologia general i alhora les traductologies de llengües nacionals de més envergadura. En paraules de Gentzler, adduïdes per Hurtado:

El creixement dels estudis sobre traducció com una disciplina independent s'ha assolit en els anys vuitanta. La disciplina s'ha desenvolupat a moltes parts del món i clarament és cridada a continuar desenvolupant-se en el segle XXI. Els estudis sobre la traducció reuneixen la feina duta a terme en una gran diversitat de camps, com la lingüística, els estudis literaris, la història, l'antropologia, la psicologia i l'economia» (Hurtado, 2001: 137 [traduït per mi]).

En la part del món d'expressió traductòria en català, la independència dels estudis sobre traducció s'ha assolit un decenni més tard, en produir-se 1) la universitarització plena dels estudis de Traducció/Interpretació en centres universitaris idonis, 2) l'estandardització de les activitats congressuals monogràfiques sobre traducció, i 3) la creació d'infraestructures estables per a la producció de revistes i col·leccions de llibres on publicar recerques científiques homologables.

3. UNA PROPOSTA DE REGISTRE BÀSIC

La taula següent proposa una seqüència de les fites més significatives per a establir l'entrada en escena de la Traductologia Catalana: es tracta de dotze dades selectives en cadascuna de les quals es produeix una innovació rellevant o més d'una, tant de superació del passat com d'indicació de tendència cap al futur.

1991

— Joaquim Mallafrè publica *Llengua de tribu i llengua de polis: Bases d'una traducció literària*. (Jaume Tur, *Maragall i Goethe: les traduccions del Faust*, 1974).

1992

— Reconversió de l'Escola Universitària de Traductors i Intèrprets (EUTI) de la Universitat Autònoma de Barcelona en Facultat de Traducció i Interpretació.

— Creació de la Facultat de Traducció/Interpretació a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona i a la Universitat Jaume I de Castelló.

— 1r Seminari sobre la Traducció a Catalunya a la Biblioteca Víctor Balaguer, de Vilanova i la Geltrú, organitzat per la Institució de les Lletres Catalanes i les Universitats, amb el suport de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana i de CEDRO.

1993

— Creació de la Facultat de Traducció i Interpretació dels Estudis Universitaris de Vic, adscrita a la Universitat de Barcelona.

1994

— Inici de la col·lecció de reculls d'articles, «Estudis sobre la traducció», de Publicacions de la Universitat Jaume I. Els primers títols: Amparo Hurtado

Albir (ed.) *Estudis sobre la traducció*, i l'any següent, Josep Marco Borillo (ed.), *La traducció literària*.

1995

— Creació de la col·lecció «Biblioteca de Traducció i Interpretació» (primer títol: Ricardo Muñoz Martín, *Lingüística per a la traducció*), iniciativa de coedició d'Eumo Editorial, amb les tres facultats de Traducció i Interpretació de Catalunya. La direcció de la col·lecció és compartida per professors de les tres universitats: Marisa Presas per la Universitat Autònoma de Barcelona, Enric Gallén per la Universitat Pompeu Fabra i, per la facultat de Vic, Marta Tennent i Ramon Pinyol. A partir del número 5 (Pilar Godayol, *Espais de frontera. Gènere i traducció*, 2000), la Universitat Jaume I de Castelló s'incorpora a la coedició i a la direcció amb els professors Josep Marco i Joan Verdegall. La BTI s'estructura en una directora, Pilar Godayol, i un consell assessor, on hi ha les quatre universitats representades per dos professors cadascuna: Montserrat Bacardí i Marisa Presas per la UAB, Josep Marco i M. Carme Pinyana per la UJI de Castelló, Cristina Gelpí i Marcel Ortín per la UPF i Ramon Pinyol i Xus Ugarte per la UVic. El llançament de la col·lecció anunciava que les facultats de Traducció i Interpretació de Catalunya «creen aquesta col·lecció per cobrir un buit notori en el camp de l'assaig i del manual sobre traducció i interpretació» (20 *Anys d'Eumo Editorial* 1979-1999).

— Creació de l'Associació de Traductors i d'Intèrprets de Catalunya ATIC. Butlletí: *Torsimany*.

1996

— Primeres tesis de doctorat de Traductologia: Marisa Presas, *Problemes de traducció i competència traductora. Bases per a una pedagogia de la traducció*, UAB, i Rosa Agost, *La traducció audiovisual. El doblatge*, UJI de Castelló.

1997

— Creació de la Universitat de Vic.

— Primeres Jornades de Traducció a Vic: «La traducció filosòfica».

1998

— Primera obra de Traductologia/Traductografia catalana: *Cent anys de traducció al català (1891-1990). Antologia*, volum 3 de la col·lecció «Biblioteca de Traducció i Interpretació». Obra d'un equip de professors de la UAB: Montserrat Bacardí, Joan Fontcuberta i Francesc Parcerisas.

— Rellançament de *Quaderns: Revista de traducció*, de la Universitat Autònoma de Barcelona, i formulació de principis i propòsits. La fitxa bibliogràfica diu: «Continuació de: *Cuadernos de traducción e interpretación*», apareguts de 1982 a 1988. Després, doncs, d'una interrupció de deu anys, el canvi de capça-

lera n'assenyala la reorientació. A l'actualitat, la revista *Quaderns*, que el 2006 ha arribat al número 13, és coordinada per Montserrat Bacardí i Ramon Farés, amb un consell editor format per Albert Branchadell, Montserrat Conill, Judit Fontcuberta, Ramon Lladó, Pilar Otero, Laura Santamaria, Joan Sellent i Dolors Udina.

2000

— *L'art de traduir. Reflexions sobre la traducció al llarg de la història*, volum 4 de la col·lecció «Biblioteca de Traducció i Interpretació», antologia de textos, que es considera la segona part de l'antologia *Cent anys de traducció al català*. Aquesta segona part és obra d'un equip de professors de les tres facultats de Catalunya: Enric Gallén, Manuel Llanas, Marcel Ortín, Ramon Pinyol i Torrents, Pere Quer.

4. DELS ANTECEDENTS ALS CONSEGÜENTS DE LA TRADUCTOLOGIA CATALANA

Si l'eclosió de la TC es produí l'última dècada del segle xx, els antecedents remunten un segle enrere, quan els traductors del Modernisme es preguntaven què significava traduir en català. Sense ultrar la metàfora biològica, podem repetir el principi dels filòsofs naturals: «No existeix res que neixi del no res». Altrament quan parlem d'«anecedents» només ho fem amb propietat si n'hi ha els conseqüents que hi remetien.

L'obra clau que ens introdueix als antecedents traductològics catalans i als seus conseqüents és l'acabada d'esmentar, l'antologia en dues parts, *Cent anys de traducció al català (1891-1990)* i *L'art de traduir. Reflexions sobre la traducció al llarg de la història*. Encara que es presenti modestament com una *antologia* de textos, constitueix el primer intent formal no només de donar visibilitat a una tradició de pensament sobre traducció en català sinó d'infondre-li tensió incorporant-la a la tradició occidental i incorporant-s'hi, els antòlegs, des de la continuïtat actual. Era sabut que existia, aquesta tradició, però no se n'havia fet una exploració sistemàtica ni una actualització programàtica. Val a dir que les antologies han tingut un paper decisiu en el desenvolupament d'algunes disciplines, com ara les antologies de poesia catalana de Joan Triadú, de 1952, i de Castellet/Molas, de 1963, o com la de Sociolingüística catalana de Georg Kremnitz, de 1979.

Els textos sobre traducció antologats arrenquen amb el pròleg d'Antoni Bulbena a la seva traducció del *Quixot* de 1891, revelador de la dialèctica català-castellà de l'època del Modernisme, i amb un d'aquells fragments lluminosos de Joan Maragall, de 1893, on es troben idees nuclears del pensament sobre la traducció en català del segle xx:

[La traducció] fa descobrir riqueses de l'idioma desconegudes, li dóna tremp i flexibilitat [...] i en gran part li supleix la falta d'una tradició literària pròpia i seguida. De més a més, el posa en contacte amb l'esperit humà universal i li fa seguir la marxa amb ell (Bacardí, 1998: 21).

Els antòlegs, en tancar el seu periple, desborden els darrers cent anys per assenyalar l'assaig, de Joaquim Mallfrè, *Llengua de tribu i llengua de polis: Bases d'una traducció literària*, que qualifiquen de «primera monografia acadèmica en llengua catalana consagrada íntegrament a la traducció», judici assumit posteriorment per estudiosos com Pradilla, que afirma que per primera vegada es «va oferir al públic català una destacada reflexió teòrica sobre la complexa tasca de la traducció» (Pradilla 2006: 133). Caldria tenir en compte, però, l'obra de Jaume Tur, *Maragall i Goethe: les traduccions del Faust*, de 1974, que és de fet la primera obra extensa «consagrada íntegrament a la traducció».

Així, a *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*, el caos pretraductològic rep una forta sacsejada en ser posat en contrast amb la ciència traductològica que prosperava en unes altres latituds no sotmeses com la nostra a l'asfíxia de la traducció en català al llarg de dècades del segle xx:

Entre les diverses perioditzacions històriques que hom ha establert de la teoria de la traducció, una de les més conegudes —i agraïdes— és la de George Steiner, que divideix el desenvolupament de les traduccions en quatre períodes [...]

1. El primer, vastíssim [de Ciceró al segle i aC fins a Hölderlin al segle xix], es caracteritza per l'orientació empírica.

2. La segona època [...] és de teoria i d'investigació hermenèutica [...], closa per Steiner amb l'assaig de Valéry Larbaud *Sous l'invocation de Saint Jérôme* (1946).

3. La dècada dels cinquanta [del segle xx] entrem en el «corrent modern», marcat per l'aplicació de les teories de base lingüística [...], sorgeixen les associacions internacionals de traductors i les revistes especialitzades —autònomes de les revistes de filologia, lingüística o literatura— prenen peu.

4. La darrera fase, encetada a principis dels anys seixanta [del segle xx], es distingeix per un tractament interdisciplinari de l'estudi de la traducció, en què la lingüística comparteix protagonisme amb d'altres ciències: hi conflueixen la filologia clàssica, la literatura comparada, l'etnografia, la sociologia, la retòrica, la gramàtica, etc. (Bacardí 1998: 9s.).

A partir d'aquí la traductologia catalana esdevé un *corpus* descriptible. Aquí, en la capacitat de compendiar i de col·locar la traducció al català en l'univers traductològic general —universal si voleu—, rau el mèrit de l'obra. També el demèrit en el laconisme que revelen les paraules finals de la introducció de la primera part:

Volem acabar amb una confidència [...] hem quedat sorpresos del gruix que el material reunit adquiria. No del gruix de pàgines [...] sinó del gruix conceptual que el conjunt fa.

Els antòlegs haurien vençut millor la sorpresa, que, dels grecs ençà, sabem que és l'origen del coneixement, si haguessin desenvolupat el «gruix conceptual» del conjunt. Sortosament, la brevetat —cinc pàgines— de la introducció de *Cent anys de traducció al català* es compensa a la segona part, *Reflexions sobre la traducció al llarg de la història*, on, a més d'una introducció general, una de particular i molt intencionada antecedeix cadascun dels períodes. En efecte, la periodització escolàstica d'Steiner en quatre períodes esdevé de cinc blocs, cadascun dels quals té un antòleg:

- 1) *De l'Antiguitat a l'Humanisme*, Pere Quer.
- 2) *Del Renaixement a l'època de les belles infidels*, Enric Gallén.
- 3) *Neoclàssics i Il·lustrats*, Marcel Ortín.
- 4) *El segle romàntic*, Ramon Pinyol i Torrents.
- 5) *La primera meitat del segle xx*, Manuel Llanas (p. 10).

Tot i que la introducció general també és breu, els antòlegs hi expliciten el plantejament comú:

Per afavorir una visió de conjunt hem agrupat els textos en seccions afins, sota epígrafs comprensius, útils per marcar les línies de força dominants a cada període. Som conscients del risc que hem assumit en intentar aquestes síntesis, que compten amb ben pocs precedents entre les antologies d'abast general sobre la traducció. [...per això] hem donat al recull el subtítol *Reflexions*, en forma indeterminada, per indicar precisament que no hi són totes, que no són homogènies [...] i que no arriben a constituir una teoria en el sentit modern del terme. El títol, *L'art de traduir*, pres d'una tradició il·lustre, apunta a una activitat que pot ser apresada i ensenyada, una *ars* que va esdevenir objecte de reflexió per analogia amb altres com l'oratoría o la creació literària (p. 11).

Si la primera antologia ho és de textos representatius de la cultura catalana del segle xx, aquesta ho és de la cultura occidental, la catalana inclosa, des de l'antiguitat llatina, amb Ciceró i sant Jeroni, de teloners, fins als grans representants de l'Europa del segle xx, Croce, Benjamin, Carner, Valéry, Riba, que han pensat sobre la traducció. Aquesta normalització de figures com Carner i com Riba dins la tradició d'Occident és especialment indicada en una antologia per a estudiants de les FACTIs. No debades tots els antòlegs són professors de les facultats catalanes.

Tot just uns pocs anys abans, el 1995, encara es podia afirmar amb Cristina Badosa que

a l'hora de precisar alguns principis teòrics sobre traducció literària ens trobem amb una situació d'irregularitat en tots els aspectes. En primer lloc hi ha un buit, que encara no ha estat cobert, en la recopilació i l'edició dels textos més significatius; en segon lloc, pocs traductors catalans han arribat a teoritzar sobre aquesta activitat, considerada, sovint, secundària o purament lucrativa (Badosa 1995).

Tres anys més tard les dues antologies programades estratègicament cobrien aquell buit i, a més de significar un avenç decisiu en la Traductografia i en la

didàctica de la història de la traducció, assenyalaven la presa de consciència que existia un pensament traductològic català específic més enllà de les pràctiques traductives. Els equips que les signen, formats per traductors, professors i recercadors, tot establint els antecedents històrics, esdevenen ells mateixos representants primers d'una Traductologia fàctica en cerca d'explicitud.

En conclusió i tornant a les metàfores, aquestes dues antologies són la frontissa de la porta que obre a l'espai de la Traductologia Catalana, emancipada de la Lingüística i de la Crítica literària, d'una banda, i de la inclusió regionalitzadora, de l'altra.

5. SOBRE LA UNIVERSITARITZACIÓ DELS ESTUDIS DE TRADUCCIÓ/INTERPRETACIÓ

El desenvolupament dels estudis de Traducció i Interpretació a la Universitat i la formació de la Traductologia com a ciència tenen un context comú d'una certa complexitat, generada per dos processos interdependents. El de l'explosió del multilingüisme a Europa i el de l'expansió dels sistemes universitaris a la segona meitat del segle xx. Des d'un punt de vista politicoprofessional l'any 0 dels estudis de Traducció i Interpretació a Europa es pot establir, segons alguns estudiosos, el 1945, quan, «en acabar la segona guerra mundial, els aliats van organitzar els processos de Nuremberg per judicar els criminals de guerra nazis i va néixer la interpretació simultània en un sistema altament organitzat i fent servir cabines» (Solà 2005: 1).

Segons uns altres estudiosos l'any 0 seria el 1958, quan els sis estats signants del primer Tractat de la futura Unió Europea varen aprovar el règim lingüístic de les Comunitats sobre la base de la igualtat de condicions per a tots els socis i van consagrar com a llengües de treball l'alemany, el francès, l'italià i el neerlandès, les quatre llengües oficials dels sis estats fundadors. Tant l'una com l'altra són dates prou significatives d'un abans i un després en l'evolució del vell Continent fins a l'actual Unió Europea on, a desgrat que es manté l'aposta del multilingüisme, es manté també l'exclusió de llengües dites sense estat, però sotmeses, com és el cas del català, a estats que traslladen a les institucions europees la seva hostilitat endèmica contra tota llengua que no sigui la sancionada com a nacional en els seus territoris.

La dinàmica d'Europa ha accelerat la necessitat creixent de professionals i ha disparat la proliferació de centres de formació de traductors i intèrprets que a la majoria de països han acabat integrats a les universitats després d'una evolució asimètrica però equivalent. Cal tenir present que avui els serveis lingüístics institucionals dels organismes de la Unió Europea són els més importants del món, per sobre dels de l'ONU. Altrament, encara que els llocs de treball que ofereixen són molt especialitzats, aquests serveis han acabat reconeixent

que els estudis d'idiomes són més complexos que no se suposava i que les universitats són els establiments idonis per a proporcionar-los.

Paral·lelament augmentava a la Unió Europea la consideració social del multilingüisme, impulsat per les llengües fundacionals. Les dades de l'Eurobaròmetre del 2001 deien que el 93% dels pares volien que els seus fills aprenguessin d'altres llengües europees que la pròpia i el 71% pensava que tothom hauria de ser capaç de parlar una llengua europea a més de la seva o de les seves. En contrast amb això, només el 26% deia estar en aquesta situació de conèixer dues llengües europees.

Ahora ha anat creixent l'apologia d'una llengua comuna que faciliti els intercanvis i ajudi a formar una consciència col·lectiva europea. Cal dir quina és aquesta llengua benefactora que ja ha esdevingut dominant entre europeus? Podem celebrar que la Comissió Europea hagi inclòs per primera vegada el català en l'últim estudi de l'Eurobaròmetre en matèria lingüística? L'estudi *Els Europeus i les llengües*, publicat el setembre de 2005, fa la gran revelació que un 9% dels ciutadans espanyols tenen com a llengua primera el català i, alhora, que un 36% dels ciutadans espanyols i un 50% dels ciutadans de la Unió Europea saben un idioma diferent del matern. La minorització continua. Mentre els catalanoparlants són menyspreats com a subjectes lingüístics i reduïts a un minoritari nou per cent d'una entitat aleatòria, ningú no diu en quina proporció aquest percentatge es troba en el dels ciutadans espanyols i en el dels europeus que saben una altra llengua a més de la pròpia.

Ara bé, sense l'altre procés, el de l'expansionisme de les universitats, tampoc no s'entendria la universitarització dels estudis de traducció. Tal com vaig posar en relleu estudiant les «Universitats noves en cerca d'un sistema universitari nou» (Torrents, *Noves raons de la Universitat*, 2002: 95ss.), l'expansionisme universitari, tot i que amb retard, arribà amb no menys força als nostres països, tant en el nombre d'universitats com d'estudiants, de titulacions i de recursos. En síntesi: l'any 1978, a la sortida del franquisme, les tres universitats catalanes aleshores existents varen engegar la dinàmica reformista que, després de culminar en el III Congrés Universitari Català, de 1978, presidit per la reivindicació d'«Universitat democràtica, científica i catalana», va formular uns programes, dels quals s'apropià, rebaixant-los, la reforma espanyola amb la llei LRU de 1983. Aquesta llei va significar, a parer de molts observadors del sistema, la liquidació del moviment renovador de fons i el reforçament del model jacobí d'universitat, reforçat per les successives lleis fins a l'última, actualment en tràmit (setembre de 2006). Tot i així, les velles universitats heretades del franquisme varen haver de satisfer les creixents demandes socials d'estudis superiors que les desbordaven per diversos fronts: 1) els estudiants, 2) els professors, laboralment precaritzats, 3) la catalanitat, i 4) les demandes de noves formacions.

En aquest context neix el procés d'universitarització dels estudis de traducció i interpretació, que es pot descriure en dues fases. La primera ja s'havia iniciat el

1970, quan la llei Villar Palasí, en ple «franquisme tardà», va donar rang universitari a diverses formacions que fins llavors s'estudiaven fora de la universitat i estaven orientades bàsicament a l'exercici de les professions, com els estudis de Magisteri o d'Infermeria. Universitaritzar-les va voler dir crear 1) uns *curricula* específics de tres anys, o de cicle curt, 2) uns centres diferents de les facultats, les «escoles universitàries», i 3) uns títols de grau mitjà diferents de la llicenciatura, les «diplomatures universitàries», una de les quals seria la de Traducció/Interpretació.

El rang universitari d'aquestes carreres els vingué de l'ascensió en la piràmide del sistema educatiu. Del segon pis on es trobaven, varen pujar al tercer. De l'ensenyament secundari al superior, equivalent de l'universitari. Fins llavors, per a estudiar traducció o magisteri o infermeria, n'hi havia prou amb el batxillerat elemental de quatre anys. A partir de la nova ordenació, per a ingressar en una Escola Universitària calia superar els estudis secundaris o batxillerat superior, com feien els candidats a qualsevol carrera universitària.

Això no obstant, les EUTIs no varen deixar de ser escoles d'idiomes avançades, més «professionals» que no universitàries. Per això, aquí, com a molts països d'Europa, sorgien resistències a la universitarització de les carreres de primer cicle. Escapçades del segon cicle, no podien —per definició— fer recerca, cosa que la concepció europea de la Universitat d'ascendència humboldtiana ha considerat sempre, com és sabut, una flagrant contradicció *in terminis*. Tot i així, les polítiques de satisfer la demanda de títols universitaris donant més facilitats estimulaven la proliferació de les diplomatures universitàries.

Les EUTIs, a semblança de les ESITs franceses (École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs), eren filles de la primera confluència dels plantejaments universitaris amb els plantejaments professionals més exigents. Tanmateix, la divisó del treball continuà imposant la dicotomia: la recerca traductològica era tàcitament assignada a les facultats de lletres o de filologia, on es considerava únicament la traducció d'obres literàries, mentre que la formació dels professionals de la traducció dita simultània es deixava a les escoles de traductors. Durant vint anys una única EUTI als països de llengua catalana i dues a la resta de l'estat espanyol varen monopolitzar els estudis de Traducció i Interpretació, altrament dominats en bona part per les associacions de professionals en defensa dels seus interessos gremials.

En un estadi més avançat d'aquesta evolució, és significatiu que l'any 1993, quan aquí entràvem a la segona fase del procés d'universitarització amb el pas de les EUTIs a FACTIs, els veïns francesos centraven les preocupacions a esbrinar què era i què havia de ser «la traducció a la universitat», com es constata en el recull d'estudis *La traduction à l'université. Recherches et propositions didactiques*, on el curador conclou:

En guise de conclusion [...] ce qui unit ces études [...] c'est un double souci traductologique et didactique. De la traductologie, il y a le désir d'essayer de comprendre et

d'étudier les processus que constituent la traduction, et ce en allant du concret vers l'abstrait, en ordonnant la diversité du réel autour du généralisable et du systématisable. De la didactique, il y a le désir d'identifier et de comprendre les difficultés que peuvent rencontrer les étudiants dans l'effectuation d'une pratique à objet professionnel ou à vocation interlinguistique et interculturelle (Ballard 1993: 17).

En conclusió, l'etapa de les EUTI resultà, encara que necessària, insuficient, i al cap de dues dècades es veié superada per donar pas a la segona fase d'universitarització, engegada l'any 1992. Tal com es desprèn del quadre cronològic anterior, aquell any s'accelerà el procés que desembocà en la creació gairebé simultània de tres facultats de Traducció/Interpretació a Catalunya. Una acceleració que és l'exponent de l'ascensió d'aquests estudis en consideració social; d'una banda, en consideració acadèmica; de l'altra, i, per últim, en consideració política. La pressió conjunta va portar els governs a assumir com a prioritat estratègica el foment dels estudis d'idiomes a l'ensenyament primari i secundari, d'una banda, i els de Traducció i Interpretació al superior, de l'altra.

L'any 1998 la presentació del primer número de la revista *Quaderns: Revista de Traducció* es referia amb l'èmfasi propi d'un manifest als «canvis transcendents que, a partir de 1992, es van produir a tot l'Estat espanyol en el camp acadèmic de la traducció» i convidava tant els estudiosos reconeguts com els joves a abandonar «la tradicional posició ancillar de la traducció», per decidir «quin paper ha de tenir en el nou mil·leni» (*Quaderns: Revista de Traducció*, I, 1998: 7s.).

En un trienni quedà configurat el mapa dels estudis de Traducció/Interpretació a la catalanofonia: tres centres a Catalunya i dos al País Valencià, mentre la Universitat de les Illes Balears en quedava sense i hi continua fins avui. Aquest conjunt suma més de dos mil estudiants, mig miler de professors, uns dos-cents llicenciats anuals i una desena de tesis de doctorat. La distribució geogràfica comporta les conegudes asimetries politicoadministratives que afecten, però no ho impedeixen, les col·laboracions i els projectes comuns, el més vistós i reeixit dels quals és la col·lecció de llibres Biblioteca de Traducció i Interpretació, en què hi ha quatre universitats de les cinc que tenen aquests estudis. Així, la universitarització com a procés inclusiu de docència i recerca s'ha consolidat amb professors doctors, i.e., recercadors en els tres àmbits convencionals: tesis, congressos i publicacions.

En l'actualitat la universitarització dels estudis de Traducció/Interpretació entra en una tercera fase. El pas de les EUTIs a les FACTIs, el van fer en la major part docents i recercadors procedents d'àmbits afins, però no del propi de la Traductologia, que encara no existia. Avui a les FACTIs la pressió del relleu biològic i professional ha iniciat el procés de substitució d'aquest professorat per un professorat format en l'àrea de coneixement pròpia. Aquest procés s'accelerará en el pròxim decenni i significará una nova fase en la seva evolució.

6. SOBRE LA CARACTERITZACIÓ DE LA TRADUCTOLOGIA CATALANA

La presentació de la Traductologia Catalana demanaria caracteritzar-la en els trets sobresortints. Només que una tal comesa superaria l'espai d'aquesta dissertació, a més de la meua capacitat de síntesi. No renuncio, però, a enumerar-ne algunes característiques, establint abans el marc general que ha condicionat l'aparició de la Traductologia Catalana, en presideix el desenvolupament actual i en condicionarà el futur. Aquest marc general dominant és compost de dos eixos, el sistema lingüísticoliterari i el sistema científicuniversitari. Amb una paraula, la TC s'ha de situar en la intersecció d'aquests dos sistemes, la qual cosa fa que algunes de les característiques no li siguin exclusives sinó compartides amb d'altres disciplines del text.

De fet tant l'activitat de traduir com la de recerca i docència sobre traducció no són sinó activitats a escala múltiple del sistema nacional, estatal, europeu i mundial. Traduir al català o decidir què significa traduir al català és cosa d'una gran simplicitat resolutiva per al traductor que cada matí reprèn la traducció al punt on l'ha deixada el dia abans, alhora que és d'una gran complexitat, quan el traductor traductòleg rep l'escomesa dels múltiples requeriments del sistema cultural català on i des d'on intenta pensar «traductivament» el que hi està passant, sigui en l'àmbit professional, sigui en el científic, sigui en el polícolingüístic.

Deixaré per a una altra ocasió la caracterització de la Traductologia Catalana en el sistema científicuniversitari, però no sense esmentar dos dèficits que, per endèmics, s'han d'assenyalar: 1) la manca d'una ordenació dels estudis i de la recerca universitaris que respongui en primer terme a les necessitats de la catalanofonia sense subordinació a les de la hispanofonia, la qual, instrumentada per l'estat espanyol, fa aliances amb la Unió Europea per mantenir les universitats catalanes presoneres de les «universitats espanyoles», com veiem en el projecte Bolonya 2010 de convergència dels estudis, i 2) la manca de representació de la Traductologia, tant en les catalogacions d'àrees de coneixement, on apareix inclosa i subordinada a l'àrea de Lingüística Aplicada, com en organismes de recerca, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, on la traducció no té cap societat filial ni cap ajut a la recerca ni cap publicació específiques.

Quant al sistema lingüísticoliterari, és un fet que la principal singularitat de la Traductologia Catalana li ve de la llengua nacional i de la seva situació conflictiva en la societat. Totes les traductologies del món se les heuen cadascuna amb la pròpia llengua nacional, igual com la catalana se les heu amb el català. La diferència és que la llengua nacional catalana sembla trobar-se estabilitzada, valgui la paradoxa, en un conflicte lingüístic permanent, únic entre les llengües de la seva talla.

Ja l'any 1979 el sociolingüista alemany Georg Kremnitz, autor de *Sprachen im Konflikt*, constatava que des dels dies de la Renaixença del segle XIX l'acti-

vitat científica que es practicava en la Catalanística «és també un acte de catalanisme, un servei a la societat catalana», que el compromís social és una de les constants que es poden observar sota formes diverses al llarg d'una centúria i que la ciència catalana es fa al servei de la societat, en vista de les seves implicacions socials (Kremnitz 1980).

No es pot preterir que la qüestió de la llengua té un protagonisme complex en tots els àmbits de la vida catalana, i, doncs, també en els estudis universitaris en general i en els de Traducció en particular. La «memòria històrica» del cos social conserva més vius o més atenuats els efectes persistents de la intel·ligent acció dirigida o consentida des dels òrgans de l'estat que no han renunciat a l'assimilisme i que han fet passar el català successivament per: *a)* la persecució pura i dura dels anys quaranta, *b)* la permissivitat de la censura prèvia dels cinquanta, *c)* la llibertat vigilada dels seixanta i setanta, *d)* la despenalització dels vuitanta sense restitució, *e)* la judicialització dels noranta, *i f)* la minorització legalitzada dels anys actuals.

Una vegada i una altra estem constrets a partir de la constatació amb què Marcel Ortín introdueix el capítol sobre la traducció en català sotmesa a la repressió franquista:

«La unidad nacional», va escriure Franco en plena guerra de 1936-39, «la queremos absoluta, con una sola lengua, el castellano, y una sola personalidad, la española». I el dia després de l'entrada de les seves tropes a Barcelona, un ban oficial dictava la confiscació de tots els materials impresos i instaurava la censura prèvia, alhora que anunciava: «Estad seguros, catalanes, de que vuestro language en el uso privado y familiar no será perseguido» (Ortín 2004: 687).

La despenalització del català que tingué lloc l'any 1978 amb l'adveniment de la democràcia i les Lleis de Normalització Lingüística de 1983 a Catalunya, seguides de les del País Valencià i de les Illes, varen canviar la situació, però no varen ni eliminar els efectes de la repressió ni desactivar la maquinària de la substitució lingüística. El que s'havia perdut quedava perdut per sempre. El que havien guanyat encara no bastava. Des del món de la traducció, inseparable del món de l'Educació Superior, de llavors ençà assistim a aparatoses i successives reformes del sistema educatiu que acaben sense gaires èxits, i alhora sense autocrítica. A qui s'ha d'imputar el fracàs dels successius plans de redreçament del català a l'escola dels darrers vint-i-cinc anys, que no han conduït a la normalització que anunciaven?

Posar la normalització del català en relació amb la Traductologia és un intricat exercici que demanaria més espai. És innegable que s'han produït efectes positius a causa de l'activació de funcions que el català no havia pogut exercir abans. Uns exponents de mostra: els diccionaris bilingües, que han potenciat la didàctica de llengües en posar el català de referent, han estimulat la recerca lèxica i han ampliat la traducció directa sense llengües interposades. Un altre

exponent: la indústria de productes audiovisuals i televisius traduïts, abans inexistents o existents en castellà, ha estimulat noves formacions per a nous professionals posant en evidència la necessitat d'investigació en camps abans vetats al català. Un tercer i últim exponent: les noves necessitats del mercat, que ha fet emergir una nova generació de traductors i intèrprets amb requeriments formatius específics, tot i que la fragmentació administrativa del mercat de la catalanofonia en disminueix les potencialitats.

L'ús del català no deixa de ser observat en recessió per experts i amb preocupació creixent per institucions com l'Institut d'Estudis Catalans. Vegeu la seva Declaració sobre *L'ús social de la llengua catalana*, del 4 d'octubre de 2004, on «reclama a les administracions dels territoris de llengua catalana que [...] creïn les condicions que facin del tot necessari i imprescindible el coneixement i l'ús social de la llengua catalana per a poder viure en qualsevol dels seus territoris». Cal recordar la judicialització de l'ús del català a la Universitat a instàncies del «defensor del poble» convertit en el seu enemic? El rector de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona/Reus fou jutjat i condemnat per discriminació del castellà. Els fets es produïren l'any 1999. El judici, el 2001.

Si el franquisme, sense promulgar cap decret —«sin que se note el cuidado»—, es va servir de la prohibició fàctica de la traducció en català i de la burocràcia dòcil al seu servei per fomentar la substitució de la llengua catalana, actualment ens hem de preguntar si l'estat espanyol en els seus diversos organismes no se serveix de la protecció del català i de la seva inclusió en programes globalitzadors com de la vella nova forma de fomentar-ne l'extinció. Una pregunta que es pot formular així: és la inclusió de la Traductologia Catalana en la Traductologia Espanyola la nova forma de fomentar-ne l'assimilació?

Es miri per on es miri, la caracterització de la Traductologia Catalana ha de parar tota l'atenció en un superfactor: la peculiar condició traductològica del català, única entre les llengües de la seva talla a Europa. Aquesta condició de llengua minoritzada és a l'arrel de tots els descriptors específics. Traduir al català és traduir a una llengua que ha tingut la traducció obstruïda durant una bona part de la seva història. Aquesta és la condició específica primera, primordial, fundant, de la nostra traductologia. Aquest és el punt de partença de tota aproximació a la traducció al català. Traduir al català —i del català en bona mesura— no ha estat i no és una activitat evident, sinó que necessita ser demostrada.

«Per què traduïu en català si hi ha el castellà?». A diferència de la traducció a d'altres llengües, i de les altres, de l'entorn, la nostra traducció no pertany a l'ordre axiomàtic. Per als traductòlegs de llengües normalitzades, no constitueix cap pregunta d'interès demanar-se per què fer-ne llengua de traducció. En canvi, preguntar-se per què traduir del català i al català constitueix una pregunta bàsica. En situacions de multilingüisme, és pertinent preguntar-se per què els escriptors/traductors trien una llengua abans que una altra (Kremnitz 2004). En una situació de multilingüisme asimètric en què una llengua substitueix progressiva-

ment l'altra, la pregunta sobre l'opció de la llengua esdevé més complexa perquè a més de la competència lingüística de l'escriptor/traductor i la complexitat social del país, s'hi interfereixen les opcions ideològiques i ètiques.

La minorització del català com a llengua de traducció no és sinó el reflex de la minorització establerta a les estructures de l'estat, dels seus organismes centrals als perifèrics, administrats per les autonomies. Repetim la pregunta que dispara a la línia de flotació de la llengua: «Per què traduir al català, si amb la traducció al castellà ja en tenim prou?» Encara que en algun cas revela simplement irreflexió, sovint revela menyspreu interioritzat envers l'omnivalència del català. És una pregunta especialment insidiosa entre científics. «Insidiós», ho diu el diccionari, és allò que «no sembla tan dolent com realment és». Mutilar el català de la traducció de literatura científica perquè ja hi ha la traducció al castellà és condemnar-lo a no desenrotllar-se com a llengua de ciència. Qui té dades fiables del percentatge de tesis en català presentades a les universitats catalanes els darrers vint anys?

La Traductologia Catalana es caracteritza en primer i fonamental lloc per ser una traductologia d'una llengua minoritzada i, doncs, minoritzada ella mateixa com a Traductologia. Totes les altres característiques es desprenen d'aquesta o hi tenen relació. El seu **historicisme** crea una èpica de la traducció que, a més de recuperar el passat, alimenta la continuïtat històrica. El seu **traduccionisme** militant neix de la confiança gairebé il·limitada en la capacitat de la traducció per reparar els efectes causats per la persecució i la provincianització. El seu **literaturisme/filologisme** es deriva d'atribuir un plus de responsabilitat lingüística al traductor/escriptor. El seu **resistencialisme** en defensa de la llengua nacional de traducció no és sinó resposta a l'estimulació de les ofertes de sucursalització a canvi de millores tècniques i econòmiques. El seu **didacticisme** és un refugi tant dels qui pretenen una Traductologia desideologitzada com dels qui practiquen el negacionisme de la minorització, mentre fomenten la globalització lingüística en anglès —nominalment—, i en castellà fàcticament.

Normalitzar la llengua catalana no és pas responsabilitat de la Traductologia, però la Traductologia hi té un paper que comença per reconèixer «que la nostra situació no té res de normal i que és una anomalia històrica sorgida i sostinguda des de la injustícia». Paraules de l'escriptor Jordi Coca en rèplica a les del polític de torn que sostenia que des de la cultura catalana caldria anar a fòrums internacionals com la Fira del Llibre de Frankfurt «a explicar la nostra *normalitat positiva*» (Diari *Avui*, 6 d'agost del 2006).

7. PENSAR TRADUCTIVAMENT

Si l'última dècada del segle xx porta la marca de l'eclosió de la Traductologia Catalana, l'actual s'entreuveu marcada per l'inici de la seva consolidació.

Si els noms i les obres que han sortit al llarg d'aquesta presentació són garants d'aquella, em remeto als garants d'aquesta, representats en noms i obres aparegudes entre l'any 2000 i el 2005:

- Pilar Godayol, *Espais de frontera. Gènere i traducció*.
 Eva Espasa Borràs, *La traducció dalt de l'escenari*.
 Josep Marco, *El fil d'Ariadna. Anàlisi estilística i traducció literària*.
 Frederic Chaume, *Doblatge i subtitulació per a la TV*.
 Jordi Ainaud, Anna Espunya i Dídac Pujol, *Manual de traducció anglès-català*.
 Marta Marín-Dòmine, *Traduir el desig. Psicoanàlisi i llenguatge*.
 Víctor Montalt i Resurrecció, *Manual de traducció científicotècnica*.

Podríem afegir-hi la temàtica abordada a les reunions congressuals dels darrers anys. Com a mostra, tenim les Jornades sobre Traducció de Vic en les últimes edicions:

- L'ofici de traduir i interpretar (2002), Interfícies. Apropant la pedagogia de la traducció i de les llengües estrangeres (2003), Traduir poesia (2004), Gènere i Traducció (2005), Tecnologies a l'abast per a la Traducció (2006).

Les obres i els congressos que marquen la consolidació de la Traductologia Catalana a la primera dècada del segle XXI són més nombrosos. Per això és preferible parlar de constel·lacions més que d'individualitats. La constel·lació és, segons els diccionaris, «cadascun dels grups d'estels fixos formats arbitràriament en una regió del cel». Si en fem un símil i prenem el sistema lingüístic-literari com el firmament de les lletres, podrem formar la constel·lació de la Traductologia Catalana amb estels fixos, traductors i traductòlegs, cadascun amb llum pròpia i tots plegats identificables en la figura que formen.

Valguin, doncs, els títols adduïts com a representatius de 1) la maduresa dels estudis de Traducció/Interpretació adquirida a les universitats tant en l'àmbit de recerca com en el de didàctica; 2) l'amplitud d'interessos de la nova TC, que va de les qüestions més actuals i més globals en el món traductològic internacional fins a les casuístiques més arran d'aula, i 3) el creixement sense precedents de la presència social de l'àmbit d'estudis de Traducció/interpretació, que esdevé més i més determinant en les dinàmiques culturals de la societat catalana contemporània.

Com ha posat en relleu Sergio Viaggio a *Teoría general de la mediación interlingüe*, la traducció és una forma de la comunicació entre els éssers humans, i no simplement una operació entre llengües i textos orals o escrits (Viaggio, 2004: 16). Per això en el món actual són indispensables els éssers humans que practiquen la comunicació per traducció i reforcen les llengües com allò que els uneix en lloc d'allò que els separa. La Traductologia és l'àmbit del «pensament traductiu».

«Pensar traductivament» és una expressió inspirada en el «pensar històricament» que proposava Pierre Vilar. Amb ella, justament, hi voldria remarcar la transversalitat de la Traductologia catalana i la comesa dels traductòlegs catalans d'interactuar amb les llengües nacionals, la pròpia i les altres, com a magnituds en perpètua traducció de si mateixes.

RICARD TORRENTS
Universitat de Vic

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BADOSA 1995: Cristina Badosa, Guia de Lectura, *Revista de Catalunya*.
2000 *Catàleg: 20 Anys d'Eumo Editorial 1979-1999*, Vic, Eumo Editorial.
- HURTADO ALBIR 2001: Amparo Hurtado Albir, *Traducción y traductología. Introducción a la Traductología*, Madrid, Ediciones Càtedra.
- KREMnitz 1979: Georg Kremnitz, *Sprachen im Konflikt. Theorie und Praxis der katalanischen Soziolinguisten. Eine Textauswahl* [Llengües en conflicte. Teoria i praxis dels sociolingüistes catalans. Una selecció de textos], Tübingen, Günter Narr Verlag.
- 1980 «La Sociolingüística Catalana», dins *Treballs de Sociolingüística* 3, València, Edicions 3 i 4: 135-157.
- 2004 *Mehrsprachigkeit in der Literatur. Wie Autoren ihre Sprachen wählen. Aus der Sicht der Soziologie der Kommunikation* [Multilingüisme en la Literatura. Com els autors trien la seva llengua. Des de la perspectiva de la Sociologia de la Comunicació]. Edition Praesens. Verlag für Literatur- und Sprachwissenschaft. Viena.
- LAVALT 1985: Élisabeth Lavault, *Fonctions de la traduction en didactique des langues: apprendre une langue en apprenant à traduire*, París, Didier-Érudition.
- 1990 «L'éveil linguistique précoce une didactique pour demain?» dins Marianne Lederer (ed.), *réunis par, Études traductologiques en hommage à Danica Seleskovitch*. París, Lettres Modernes Minard: 231 ss.
- MALLAFRÈ 1991: Joaquim Mallafrè, *Llengua de tribu i llengua de polis. Bases d'una traducció literària*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema.
- NIDA 1964: Eugene A. Nida, *Toward a Science of Translating. With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*, Leiden, E.J. Brill.
- ORTÍN 2004: Marcel Ortín, «Las traducciones, del Noucentisme a la actualidad», dins Francisco Lafarga i Luis Pegenante (eds.), *Historia de la traducción en España*, Salamanca, Editorial Ambos Mundos: 674-719.
- PRADILLA I CARMONA 2006: Miquel Àngel Pradilla i Carmona, «Llengua de tribu i llengua de polis. Reflexions apressades sobre la planificació lingüística domèstica», dins *Paraula donada. Miscel·lània Joaquim Mallafrè*, Biblioteca La Nau, 4, Benicarló, Onada Edicions: 133-143.
- 1998 *Quaderns: Revista de Traducció*, núm. 1, Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Traducció i Interpretació (continuació de *Cuadernos de traducción e interpretación*).

- SOLÀ 2005: Joan Solà, *Parlament en la Cerimònia d'Homenatge a Sergio Viaggio*, 1 d'abril de 2005, Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Interpretació, Universitat de Vic, Còpia electrònica.
- TORRAS 2006: Meri Torras, «Per part de gènere. Belles infidelitats de la literatura comparada i la traducció», *Quaderns. Revista de Traducció*, 13, Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions 31-40.
- TORRENTS 2002: Ricard Torrents, *Noves raons de la Universitat. Un assaig sobre l'espai universitari català*, Interseccions 27, Vic, Eumo Editorial.
- TOVAR 1968: Antonio Tovar, *Lo que sabemos de la lucha de lenguas en la Península Ibérica*, Madrid, Gregorio del Toro, Editor.
- TUR 1974: Jaume Tur, *Maragall i Goethe: les traduccions del Faust*, Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona.
- TRABANT 2003: Jürgen Trabant, «*Mitbridates im Paradies*», *Kleine Geschichte des Sprachdenkens*, Munic, Verlag C. H. Beck.
- VENUTI 2005: Lawrence Venuti, «Local Contingencies: Translation and National Identities», dins *Nation, Language, and the Ethics of Translations*, Princeton University Press.

